

Michail Oslon¹

Etymologie van de Nederlandse *anjer*, *anjelier*

Zoals bekend heeft het moderne Nederlands drie hoofdnamen (met lokale varianten) voor de tuinplant *Dianthus caryophyllus*: (1) *nagel(bloem)*; (2) *genoffel*, *jenoffel*, etc. (Zuid-Nederlands); en (3) *anjer*, *anjelier*.

De eerste naam is zoals in veel Europese talen een metaforische verwijzing naar de de geur van kruidnagels, die zeer vergelijkbaar is. Deze specerij is op zijn beurt vernoemd naar de nagelachtige vorm van de knoppen van de boom *Syzygium aromaticum*. De tweede naam is een leenwoord van het Middelfranse *gerofle*, *genofle* (vgl. het moderne Fr. [*clous de*] *girofle* ‘kruidnagel’). Het is dus een resultaat van dezelfde metafoor maar dan overgenomen uit het toenmalige Frans². Tegenwoordig worden *genoffel* en *jenoffel* in de betekenis van ‘*Dianthus*’ alleen in Zuid-Nederlandse dialecten gevonden.

De derde benaming *anjer* (met de variant *anjelier*), die de belangrijkste is geworden in het moderne Nederlands (vgl. Afrikaans *angelier*), wordt als een etymologisch mysterie beschouwd. In oudere teksten vindt men *angelieren* (ca. 1500), *angier* (1561) *anjers* (ca. 1600) en *anjelier* (1745). Kiliaan (1599: 19) geeft *angheliere*, *angiere* en *ghenoffel* als synoniemen. De woorden *anjer* en *anjelier* hebben geen acceptabele etymologie. Deze stand van zaken is weerspiegeld in de etymologie gegeven in het WNT uit 1891:

De oorsprong der beide namen, *anjer* en *anjelier*, is met de gegevens, die men tot dusverre bezit, niet te verklaren. Men weet, dat de beide woorden reeds in de 16de eeuw in gebruik waren, en in hun oudsten vorm *angier* en *angulier* of *angelier* luidden; maar hoe die beide vormen samenhangen en vanwaar zij ontleend zijn, blijft een raadsel. Aan gissingen ontbreekt het niet, maar het zijn ook niet meer dan gissingen, zonder den minsten grond. De bewering, dat de *angelier* genoemd zou zijn van *angel*, als punt, scherpe spits, ”om de angelbaardjes, die deze bloem heeft”, zooals WEILAND zegt, of ”om de puntjens der bloemblaadtjens”, gelijk BILDERDIJK het uitdrukt, geeft geene rekenschap van den vreemden uitgang *-ier*, noch van den overgang der *g* tot *j*, en laat den anderen vorm, *angier*, geheel onverklaard. Het vermoeden van VAN LENNEP (*Mag. v. Neerl. Taalk.* 6, 61), dat de Fransche tuinlieden uit de omstreken van *Angers* de bloem het eerst naar Vlaanderen overbrachten, en dat alzoo de *angier* haren naam ontleende aan de plaats harer herkomst, is niet meer dan een bloote inval, die door niets gesteund wordt, en geeft in elk geval geen licht omtrent den bijvorm *angelier*. Op dit zelfde bezwaar stuit ook de gissing af, dat de naam zou afkomen van het mnl. *anger*, grasveld, beemd (VERDAM 1, 419), en eigenlijk de verkorting zou wezen van *angerbloem*, evenals het Hoogduitsch voor verschillende planten de namen *angerblume* (madeliefje), *angerklee*, *angerkraut* enz. bezit. Die meening, ’t is waar, verkrijgt eenigen schijn van grond, doordien nevens *anger* ook de vorm *angier* wordt aangetroffen, en wel in een kluchtspel uit de 16de eeuw, bij V. VLOTEN, *Ned. Kluchtsp.* 49, waar men leest: Ic woude wel dat onse *angier* bloemen wou bringen.

¹ Ik dank Vera Polilova voor haar initiatief, Svetozar Lasjin voor zijn correcties en Tom Hoogervorst voor zijn kritieken en voor de voorbereiding van de eindversie. Dit artikel is een uitvergroting van mijn voorkomende werk in het Russisch.

² Tegenwoordig wordt de bloem *aillet* genoemd in het Frans (letterlijk ‘oogje’).

Doch, daargelaten de vraag, of die vreemde en onverklaarbare vorm echt is, blijft nog altijd de andere naam, *angelier*, even duister. De latere uitspraak *anjer* en *anjelier* maakt het bijna zeker, dat oudtijds in *angier* en *angelier* de *g* op zijn Fransch werd uitgesproken (*anzjier* en *anzjelier*). De woorden moeten dus van Romaansche, wel denkelijk Fransche afkomst zijn. Doch nergens is in eenige Romaansche taal een spoor van die namen te ontdekken. Zij zijn uitsluitend Nederlandsch, in geene andere taal bekend. Het is dus vooralsnog onmogelijk den oorsprong op te sporen, en te meer omdat de onderlinge verhouding van *angier* en *angelier* even onverklaarbaar is als elk der beide namen op zich zelf. (WNT s.v. *anjer*: gtb.ivdnt.org/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M003940)

Later zijn de woorden hypothetisch in verband gebracht met de naam van de Lombardische stad *Angéra*, vroeger *Anghiera*, en oorspronkelijk van Latijn *Angleria* (Kluyver 1898). De variant met *-l-* (*anjelier*) zou volgens sommige taalkundigen de Latijnse vorm weerspiegelen, en die zonder *-l-* (*anjer*) – de Italiaanse vorm. Deze etymologische fantasie staat en valt bij collocaties zoals **genoffelen van Angiere*, Lat. **caryophylli Angleriae*, die helaas niet zijn waargenomen:

De herkomst is moeilijk met zekerheid te achterhalen. Buiten het Nederlands komen geen vergelijkbare woorden voor. Het aannemelijkst is volgens Kluyver (1898) vernoeming naar het Italiaanse plaatsje *Angera*, voorheen *Anghiera*, in het Latijn *Angleria*, gelegen aan het Lago Maggiore. De Latijnse naam verklaart dan de (oudere) vorm met *-l-*, terwijl de Italiaanse vorm verantwoordelijk kan zijn voor de uitspraak /ʒ/ van de *-g-* in de oude Nederlandse vormen (waarop de latere ontwikkeling naar *-j-* duidt). De *l-loze* vorm, in het synoniemendrietal *ghenoffel*, *angheliere*, *angiere* door Kiliaan [1599] nog specifiek Hollands genoemd, kan ook in de volkstaal ontwikkeld zijn door klemtoonverschuiving naar de eerste lettergreep en een daaropvolgende verzwakking van de tweede.

De oude naam van de anjer is *genoffel* (uit ouder *g(e)roffel* ‘anjer; kruidnagel’ < Frans *girofle* ‘kruidnagel’ < Laatlatijn *caryophyllon* < Grieks *karuophullon*). Dit woord en varianten ervan komen plaatselijk nog voor in Zuid-Nederlandse dialecten. Een overtuigend bewijs voor de bovengenoemde herkomst van het woord *anjelier* zou een benaming als bijv. *genoffelen van Angiere* zijn, maar zo’n attestatie is vooralsnog nooit gevonden. Ook is het niet zeker of er in Angera in de Middeleeuwen eigenlijk wel anjers werden gekweekt of verhandeld. (EWN s.v. *anjer*:

gtb.ivdnt.org/iWNTLINKS/DATADIR/paginazy.html?EWN+iWDB/search?actie=article_content&wdb=EWN&id=ewn000555)

Deze etymologie wordt niet ondersteund door historische feiten en „blijft een blote gissing zolang de onderstelde Latijnse benaming niet bij onze oude botanici wordt aangetroffen” (Tollenaere 1993: 168). Daarnaast moet worden opgemerkt dat de klemtoon in *anjelier* vanuit Lat. *Angleria* alleen maar te verklaren valt als een onregelmatige ontwikkeling. In deze bijdrage stel ik dan ook een andere etymologie voor.

De anjer als tuinbloemsoort is niet erg oud. De eerste getuigenis dateert uit het einde van de 14e eeuw en is afkomstig uit een Catalaanse tekst uit 1392 (Colon 1993: 111). De bloem heette in het Catalaans *clavell*, hetzelfde woord als ‘kruidnagel’. We kunnen er dus niet helemaal zeker van zijn dat de schrijver het over *Dianthus caryophyllus* had (hoewel dit zeer waarschijnlijk is). Vanaf de 15e eeuw hebben het Spaanse woord *clavellina* (uit het Catalaans) en andere proeven van deze vorm al duidelijk betrekking op

de anjer.

Lang vóór de teelt van de anjer heeft de kruidnagelmetafoor plantnamen voortgebracht. De eerste toepassing van deze specerij op een naam van een Europese plant is de benaming van nagelkruid (*Geum urbanum*). In de vroege botanische nomenclatuur stond deze plant bekend als *Radix caryophyllata* (d.w.z. ‘kruidnagel[achtige]-wortel’). Dit moet een gevolg zijn geweest van een gebruik van de wortel van deze plant om (onder meer) kruidnagel te vervalsen.

Ook de violier (*Matthiola incana* etc.) werd al vrij vroeg aangeduid met verschillende naar kruidnagel verwijzende bloemnamen. Zo hebben we Mfr. *violecte girofree/girofflee* (ca. 1393) ‘violier’, wat letterlijk ‘kruidnagelviool’ betekent. Later viel het naamwoord weg en nu hebben we Fr. *girofflee* ‘violier’. Desondanks kan *œillet giroflé(e)* nog steeds ‘anjel’ betekenen.

We weten dat in het 15e-eeuwse Frans de violier en de anjer vaak door elkaar werden gehaald. Aan deze verwarring kwam een einde toen het woord *œillet* (d.w.z. zonder bijvoeglijk naamwoord) ‘anjel’ ging betekenen en *giroflée* als zelfstandig naamwoord de specifiekere betekenis ‘violier’ verkreeg.³

Het zou vreemd zijn als dezelfde verwarring afwezig was in het Nederlands uit dezelfde periode, zeker omdat *Dianthus* uiteindelijk maar liefst drie synoniemen verwierf. Eén van deze synoniemen had destijds waarschijnlijk een ruimere betekenis. Geloofwaardig bewijs hiervoor is te vinden in het werk van de 17e-eeuwse botanicus A. Munting (1672: 276):

Angelieren. Van een jegelijk, om haare bevallige schoonheit, zeer begeert, worden niet alleen met deze Naame, maar ook in ’t Nederlandsch, Ginoffelbloemen, Testebloemen, ofte Violetten, om haare lieffelijke reuk, genoemd; Ende daaromme op Hooghduitsch Naegelblumen, ofte Naegelein. In ’t Francois Oeilletz, of Ouilletz. En op Latijn Caryophyllus Flos.

Munting geeft een nauwkeurige beschrijving van de anjer, maar vermeldt eveneens dat het woord *angelier* soms ook naar de violier of de muurbloem verwijst; met het woord *violetten* ‘muurbloemen’ bedoelt de schrijver waarschijnlijk *Erysimum cheiri* = *Cheiranthus cheiri* (vóór Linnaeus bekend als *Species keyri*) of ook de zomerviolier *Matthiola incana* (vgl. Fr. *violette girofflee, giroflée des murailles, violier jaune*).

In dit geval dringt een vergelijking zich op met het Spaanse woord *alhelí* ‘violier; muurbloem’ (1588). Deze plantnaam is terug te voeren tot het Spaans-Arabische (*al-*)*ħairí* ‘idem’. Deze vorm bestaat uit een bepaald lidwoord voorafgaand aan een variant van het Arabische *ħirí* (vgl. ook het Maghrebijns-Arabisch *ħaīlī*), zelf ontleend uit het Perzisch *ħirī* *xēri* (Corominas I: 166). In het Spaans vinden we ook de variant *alhelis* (1555), evenals verschillende uitspraken van de medeklinker *ħ-*: *alelí, al-helí, al-*

³ Maar in het Engels is deze ruimere betekenis nog gedeeltelijk bewaard. Zelfs nu kan *gillyflower* (een populair-etymologische vorm van het Norm.-Fr. *gilofre* of een soortgelijke vorm) zowel ‘violier’ als ‘anjel’ betekenen.

jeli (Colmeiro 1870: 24, 26, 27). Vergelijk ook het Portugees *alhelí* [-ʎ-] (maar meestal *goivo*) en het Galicisch *alelí*.

De verandering van *al-* in *an-* is wellicht te verklaren als een relatief natuurlijke dissimilatie, zoals ook in het Spaanse woord *ancalde* (RSG: 1665) naast *alcalde* ‘burgemeester’ (ontleend uit het Arabisch القاض *al-qaḍi*).

De Nederlandse uitspraak [-jer-] van het oorspronkelijke element [-hel-], [-xel-] (?) kan worden verklaard vanuit een hypothetische Spaanse variant **alherí*, vgl. *alaris* in het Murciaanse dialect (Iniesta González 2009: 31), er vanuit gaande dat dit geen recente vorm is. Dit verklaart echter niet de klemtoon en de uitgang van *ánjer*. De variant *aljelier* heeft wel de verwachte klemtoon, maar wat we in dit geval niet kunnen verklaren is de slotmedeklinker *-r*. We moeten dit probleem vooralsnog onopgelost laten.

Het Spaanse woord *alhelí* had eveneens een ruimere betekenis. Zo vinden we in een grammatica uit het begin van de 18e eeuw twee Spaanse woorden, *alhelí* en *clavellina*, vertaald met één Frans woord *œillet* (Kramer 1711: 284):

XXXIX. Flores, Fleurs.	
<i>Flor, fleur.</i>	<i>narcisso, narcisse.</i>
<i>rosa, rose.</i>	<i>xafmin, jasmin.</i>
<i>lirio, açucena, lis.</i>	<i>violeta, violette.</i>
<i>albeli, clavellina,</i> <i>œillet.</i>	<i>guirnalda, guirlande.</i>
<i>zulipan, tulipe.</i>	<i>ramillete, bouquet.</i>

Eveneens indicatief voor deze ruimere betekenis is de Spaanse plantnaam *alhelí clavelado* (lett. ongeveer *anjerviolier*) ‘*Malcolmia lacera* DC. = *Malcolmia maritima*, fam. crucifera’ (Colmeiro 1885: 197–198). Dit is een andere bloem, waarvan de naam bestaat uit een bijvoeglijk naamwoord dat verwijst naar de ‘anjer’ (Sp. *clavel* ‘anjer’) in combinatie met het woord voor violier (Sp. *alhelí*).

Het is dus goed mogelijk dat de tuinaanjer in het begin van haar teelt in Nederland werd aangeduid met een overkoepelende term die eveneens in gebruik was voor de matthiola (violier). De naam voor deze nieuwe tuinbloem was de Spaanse term voor de matthiola — *alhelí*, in het Ndl. ontleend als *anje(lie)r*. Pas later begon de term *anjer* of *anjelier* specifiek en onmiskenbaar de tuinaanjer aan te duiden toen deze bloem in de Nederlandse bloementeel van groot belang werd, terwijl de culturele waarde van de matthiola onbeduidend bleef.

Literatuur

- Colmeiro 1870: Colmeiro Miguel. Exámen histórico-crítico de los trabajos concernientes á la flora Hispano-Lusitana (fragmento que alcanza hasta fines del siglo XVI). Madrid, 1870.

-
- Colmeiro 1885: Colmeiro Miguel. Enumeración y revisión de las plantas de la Península Hispano-Lusitana é Islas Baleares, con la distribución geográfica de las especies, y sus nombres vulgares, tanto nacionales como provinciales. Tomo 1. Madrid, 1885.
- Colón 1993: Colón Germá. El lèxic català dins la Romània. València 1993.
- Corominas I–VI: Corominas Joan (con la colaboración de José A. Pascual). Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico. Vol. I–VI. Madrid, 1980–1991.
- EWN: Etymologisch Woordenboek van het Nederlands [A-R] / M. Philippa e.a. (red.). Amsterdam: AUP, 2004–2009: etymologie.nl
- Iniesta González 2009: Iniesta González José Emilio. Influencia de la lengua árabe en el dialecto murciano // Cangilón, nº 32. Diciembre de 2009, pp. 13–34.
- Kiliaan 1599: Etymologicvm Tevtonicæ lingvæ sive dictionarivm Tevtonico-Latinvm, præcipvas Tevtonicæ lingvæ dictiones et phrases Latinè interpretas, & cvm alijs nonnullis linguis obiter collatas, complectens: stvdio & opera Cornelii Kiliani Dvfflæi. Antverpiæ, M.D.XCIX.
- Kluyver 1898: Anjer en anjelier // Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Jaargang 17, 1898.
- Kramer 1711: Kramer Matthias. Grammatica y sintaxe de la lengua española-castillana, compuesta con una manera de enseñar muy clara y facil, y esparzida en todas partes con graciosa variedad de muchos exemplos, sacados de los mas famosos y excelentes autores españoles. Obra nueva, cumplida, perfecta, y muy mucho necessaria A Todos, de qualquiera Nacion y Condicion, (solamente que sepan la Lengua latina) antes tambien a los Señores españoles mismos, que tienen menester a gana de aprender a hablar, a escribir, y a traduzir en español con elegancia; y a enseñar lo a otros. Noriberga, 1711.
- Munting 1672: Munting A. Waare Oeffening Der Planten: Waar In De rechte Aart, Natuire, en verborgene eigenschappen der Boomen, Heesteren, Kruiden, ende Bloemen, Door een veeljarige onderzoekeinge, zelfs gevonden; Als meede op wat maniere zy, in onze Neder- en Hoog-duitsche Landen, gezaait, geplant, bewaart, ende, door het geheele Jaar, geregeert moeten zijn, kenbaar gemaakt worden. T' Amsterdam, 1672.
- Oslon voorkomende: Istorija slova *gvozdika*.
- RSG: Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Roumanie / Ed./Hrgs. Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Gießgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard. 2. Teilband/Tome 2. Berlin, New York, 2006.
- Tollenaere 1993: Tollenaere F. de. Etymologica: ‘angelier’ // Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. Jaargang 109(1993)